

Гинка Пенакова

КАТЕГОРИЯТА „ПЕРСОНАЛНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ“ В НЕЛИЧНИТЕ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ В АНГЛИЙСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Ginka Penakova

THE CATEGORY OF PERSONAL REPRESENTATION IN THE NON-FINITE VERB FORMS OF ENGLISH AND BULGARIAN

Статията разглежда персонална репрезентация като една специфична граматическа категория в английската и българската нелична глаголна система, основаваща се на функционалните опозиции между индивидуалните форми в двете системи. Тя е семантично свързана с категорията лице, която се изразява от личните глаголни форми.

Ключови думи: *граматическата категория персонална репрезентация, свързаност с глаголно лице, несвързаност с глаголно лице*

This paper is a study of a specific grammatical category within the non-finite verb form systems of English and Bulgarian. This category is based on the functional oppositions between the forms in each of the two systems. The meaning of the category of personal representation is related to the meaning of the category of person within the finite verb form systems.

Keywords: *the grammatical category of personal representation, non-finite verb form system, semantic components.*

1. Увод

Изборът на тема е мотивиран от спецификата на неличните глаголни системи в английския и българския език, както и от богатите изразни възможности на формите, изграждащи тези системи. Ста-

тията е част от голямо изследване на вътрешната организация на английската и българската нелична глаголна система в съпоставителен план, което е защитено от автора като докторска дисертация пред Специализирания научен съвет по езикознание при ВАК. Дисертационният труд не е публикуван.

Обект на изследването са две езикови системи, които се различават в морфологичен план. Английската система включва прости и аналитични форми на инфинитив, герундий и причастия с флексия -ing и -ed. Българската система включва минало свършено деятелно причастие, минало несвършено деятелно причастие, сегашно деятелно причастие, минало страдателно причастие, сегашно страдателно причастие, деепричастие и глаголно съществително. За разлика от английския език, където всички пълнозначни глаголи могат да образуват всички нелични глаголни форми, възможността за образуването на нелични глаголни форми в българския език зависи от граматическите категории преходност, вид и залог на изходната глаголна лексема. Морфологичните различия между двете системи пораждаат различия и в семантичен план.

Настоящото научно съобщение има за **цел** да идентифицира свойствените на неличната глаголна система граматически категории поотделно в английски и български език и да дефинира инвариантната типологическа категория **персонална репрезентация**. Инвариантната категория ще послужи като база за типологическа съпоставка на индивидуалните граматически категории, опериращи в английската и българската нелична глаголна система. За нуждите на изследването е събран неселективен преводен двуезичен корпус.

Методиката на изследването се гради върху тезата, че всяка форма в неличната система е изградена от диференцирани семантични компоненти, чрез които тя участва във функционални опозиции с другите форми от системата. Тези функционални опозиции се явяват основа на специфични за неличната глаголна система граматически категории. (Бархударов 1975) Като макрорамка за съпоставителното описание на специфичните за двете нелични глаголни системи граматически категории се дефинира и прилага инвариантна типологическа категория.

2. Семантични признаци и граматически категории в системата на неличните глаголни форми

При морфологичното характеризиране на неличната глаголна система интерес представлява проблемът за граматическите категории в тази система. Неличните глаголни форми както в английски, така и в български език представляват категориални форми на два типа граматически категории.

Първият тип категории се основават на функционалните опозиции на морфологически маркираните (аналитични форми) с немаркираните (прости) форми на един и същ елемент в системата. В английски език инфинитивът, герундият и – ing причастията имат аналитични форми, които са маркирани по отношение на глаголните категории залог и аспект. В български език аналитична форма за залог има само деепричастията. Причастията са маркирани по отношение на категориите залог и аспект чрез граматическата суфиксация. Пак чрез суфиксация са маркирани характерните за причастията именни категории род, число, определеност, а също и категорията определеност на глаголното съществително.

Вторият тип граматически категории се основава на парадигматичните опозиции между различните елементи на системата. Пръв А. Смирницки изказва мнението, че парадигматичните опозиции между неличните глаголни форми изразяват значения, които би трябвало да се разглеждат като основа на граматически категории и утвърждава т.нар. „процесуална репрезентация“, която характеризира глаголната система като цяло. (Смирницки, 1959) Неговата идея намира по-нататъшно развитие в една статия на Л. Бархударов, който анализира парадигматичните опозиции на неличните глаголни форми в присубстантивна позиция. Въз основа на анализа той установява две граматически категории вътре в системата на английските нелични глаголни форми и ги нарича „модална репрезентация“ и „залогово-видова репрезентация“ (Бархударов, 1975).

Като приложих същия подход за изучаване на причастната система на българския език, аз установих, че парадигматичните корелации на българските причастия изразяват категориални граматически значения, които са аналогични на значенията на граматичес-

ките категории аспект, модалност и залог при личните глаголни форми. (Пенакова 1990) Дисертационният ми труд представлява трети етап в разработването на идеята за изучаване на парадигматичните опозиции на неличните глаголни форми в английски и български език. Той разширява проучването чрез анализ на парадигматичните опозиции във всички синтагматични функционални опозиции на неличните глаголни форми в двата езика и цели задълбоченост чрез компонентен анализ на граматическото значение на всички форми в двете системи.

Анализът на функционалната структура на парадигмите в системите на неличните глаголни форми констатира наличието на следните семантични признаци: **аспектност**, **модалност**, **залоговост**, **темпоралност** и **персоналност**. Чрез тези признаци в дисертацията е описано граматическото значение на всяка нелична глаголна форма в двете системи. Семантичните признаци се проявяват в индивидуалните форми чрез своите вариантни компоненти, които зависят от аспектиалните параметри, синтактичната валентност и лексикалната семантика на изходната глаголна лексема, както и от граматическите категории вид и залог на дадената нелична глаголна форма.

Признакът **персоналност** се проявява чрез семантичните компоненти свързаност с глаголно лице и несвързаност с глаголно лице. Изследваният езиков материал доказва, че в английските нелични глаголни форми семантичните компоненти на признака са обусловени контекстуално и зависят от това, дали изходната глаголна лексема е лична, или безлична. Всички английски нелични глаголни форми може да изразят и двата семантични компонента при определени езикови обстоятелства.

В българските нелични глаголни форми семантичните компоненти на признака персоналност също са обусловени контекстуално, но зависят от това, дали формите са образувани от залогово характеризирани глаголи или от залогово нехарактеризирани производни глаголи с елемент **се**. Всички български нелични глаголни форми могат да изразяват семантичния компонент свързаност с глаголно лице, но само миналите причастия (деятелно и страдателно) и отглаголното съществително от залогово нехарактеризирани производни глаголи с елемент **се** могат да изразяват семантичния компонент несвързаност с глаголно лице.

Граматическите категории, специфични за неличната глаголна система, не са изолирани, а заемат строго определено място в езиковата система. Те представляват морфологични изразни средства на функционално-семантичните категории **аспектуалност, модалност, темпоралност, залоговост и персоналност**. Тези граматически категории може да бъдат наречени съответно **аспектуална репрезентация, модална репрезентация, темпорална репрезентация, залогова репрезентация и персонална репрезентация**. Граматическите значения, изразявани чрез тези категории, са аналогични на значенията, изразявани чрез граматическите категории **вид, наклонение, време, залог и глаголно лице** на личните глаголни форми.

3. Дефиниране на инвариантната типологическа категория „персонална репрезентация“

3.1. Инвариантната типологическа категория като макрорамка за съпоставително описание на специфичните за двата езика граматически категории

Изследването в предходната част бе осъществено в посока от формите към значението. Чрез него бяха идентифицирани специфичните за неличната глаголна система граматически категории поотделно в английски и български език, които бяха описани за всеки език чрез неговите формални характеристики.

Изследването в тази част се осъществява в посока от значение към формите. Типологическата съпоставка на специфичните за двата езика категории се реализира чрез установяване на сходството и различието при проявите на граматическата категория в двете съпоставяни нелични глаголни системи. Такава съпоставка е възможна поради съществуващото сходство в семантиката на съответните категории в английски и български език. Това сходство се доказва от съществуващата, макар и частична, преводна еквивалентност между съответните категориални форми в съпоставяните езици. (Палмър 1986) Известно е, че различните езици граматикализират различни части от цялостната семантична система, като всяко семантично поле е организирано по различен начин в различните езици. (Палмър 1986) Дори когато една и съща граматическа

категория съществува в системите на два езика, границите на нейния семантичен обхват в двете системи не са тъждествени, тъй като нейните категориални форми в двете системи са различни. Следователно, за да бъдат изследвани степените на сходство и различие при проявите на една категория в двете изследвани езикови системи, е необходимо да бъде дефинирано инвариантното семантично поле, което тази категория отразява. В това изследване се дефинира участъкът от полето на функционално-семантичната категория **персоналност**, чието изразно средство се явява съответната граматическа категория от съпоставяните нелични глаголни системи. Във всяка от съпоставяните системи съответната граматическа категория функционира с вариантен обхват. Дефинирането на инвариантна граматическа категория като макрорамка за съпоставителното описание на граматически категории е прилагано в лингвистичната литература за категориите **време**, **вид** и **наклонение** на личните глаголни форми. (Комри 1976; Чанг 1983 и Палмър 1986)

3.2. Инвариантно семантично поле

Семантичният признак „персоналност“ се характеризира с два вариантни компонента – свързаност с глаголно лице и несвързаност с глаголно лице. Във връзка с това глаголите се делят на два типа – лични и безлични.

3.2.1. Свързаност с глаголно лице

Личните глаголи имат в изявително наклонение форми за първо, второ и трето лице, единствено и множествено число, в зависимост от това, дали глаголното лице съвпада с говорещото лице, с адресата, или не е включено в говорния акт. Както в английски, така и в български език всички нелични глаголни форми, образувани от лични глаголи, изразяват вариантния компонент свързаност с глаголно лице.

3.2.2. Несвързаност с глаголно лице

Безличните глаголи имат специфична семантика. Те назовават природни явления, душевни и телесни състояния, липса или наличие на нещо. Освен тези глаголи, в българския език има и друга група безлични глаголи, които са образувани с елемента **се**, от лични глаголи, както преходни така и непреходни. В морфологично отношение тези глаголи се характеризират с форма за трето лице, единстве-

но число. В синтактично отношение английските безлични глаголи се свързват с формален подлог, изразен с местоимението *it* или наречието *there*. Тези две думи нямат репрезентативна функция. Те не назовават някаква същина, която участва в глаголната ситуация. Те са включени в изречението поради нуждата да бъде изразен подлог, чиято позиция спрямо сказуемото в изречението служи за разграничаване на съобщителното от въпросителното изречение (Халидей 1985). Българските безлични глаголи не се свързват с подлог в изречението.

Безличните глаголи могат да конституират самостоятелни изречения. Когато сказуемото в такова изречение е изразено чрез аналитична глаголна форма, в нея е включено причастие от безличен глагол. Такова причастие е носител на семантичния компонент несвързаност с глаголно лице. Същото се отнася и за инфинитива на безличния глагол, включен в съставно глаголно сказуемо:

It was beginning to rain.

Безличните глаголи могат да конституират още и главно безлично изречение с подчинено подложно изречение. Главното изречение съдържа предикативна дума – нелична глаголна форма, която изразява несвързаност с глаголно лице:

It was surprising to hear how strong his voice sounded. (J. Conrad)

На нас е съдено да се движим. (Б. Райнов)

Българските причастия функционират в безличното изречение с формата си за среден род:

Не бе ми идвало наум, че може да са братя.

Писано му е да победи.

Съществуват и трети тип безлични структури – устойчиви изрази:

when it comes to...

щом се стигне до там...

Безличните изречения и устойчивите изрази може да бъдат подчинени на други структури, по-висши в синтактичната йерархия, при което безличните структури да бъдат трансформирани в конструкции с нелична глаголна форма:

а) абсолютна конструкция:

We strolled back to the camp, it being then about 6 o'clock.

One afternoon – there being nothing to do – he went home at three o'clock.

б) безсубектно причастие:

Having come to that, I think you would be a good judge yourself.

Щом се е стигнало до там, връщане назад няма.

в) герундий или глаголно съществително:

There must be no smoking.

There was no knowing what she wanted.

За отбелязване е, че той не дойде.

4. Типология

Категорията персонална репрезентация в английския език се основава на функционалната опозиция между неличните глаголни форми в лични и в безлични синтактични структури. Поради това всяка от четирите английски нелични глаголни форми може да бъде носител на компонента свързаност с глаголно лице, но също и на компонента несвързаност с глаголно лице в зависимост от носещата синтактична структура. Изключение в това отношение правят малкото на брой безлични глаголи в английски език, които назовават главно природни явления. Тяхното персонално значение е винаги несвързаност с глаголно лице.

Категорията персонална репрезентация в българския език се основава на функционалната опозиция между неличните глаголни форми на безлични глаголни лексеми и тези на съответните лични глаголни лексеми. В такава опозиция могат да функционират миналото деятелно причастие, миналото страдателно причастие и отглаголното съществително. Сегашно деятелно причастие, сегашно страдателно причастие и деепричастие не се образуват от безлични глаголи. Безличните глаголи, образувани с елемент **се**, са средни по отношение на категорията залог. От тях може да бъдат произведени както деятелни, така и страдателни по форма причастия, чиято залогова семантика търпи неутрализация:

Тук не се пуши :: Тук е пушено = Тук се е пушило

5. Вътрешносистемни зависимости между категориите „персонална репрезентация“ и „модална репрезентация“ в неличните глаголни форми

Дефинирането и изучаването на инвариантната типологическа категория персонална репрезентация и нейните конкретни прояви в английската и българската нелична глаголна система показват, че между тази категория и категорията модална репрезентация съществуват определени зависимости.

Категорията модална репрезентация изразява модални значения в неличната глаголна система и е проява на функционално-семантичната категория модалност. Модалността характеризира глаголната ситуация като реална или нереална според преценката на говорещото лице. Модалните значения, представящи глаголната ситуация като нереална, може да бъдат обобщени в два основни типа – деонтичен и епистемичен.

Деонтичният тип модални значения характеризират глаголната ситуация като наложена от говорещото лице над реалността. Такива значения са задължение, команда, разрешение и т.н. Неличните глаголни форми означават второстепенни в синтактично отношение ситуации, за които източник на модалността се явява подлогът на носещото изречение, а участникът изпълнител е назован с именната фраза, която представлява допълнение в носещото изречение и едновременно с това субект на неличната глаголна ситуация (Чанг 1985):

I want Tom to go to Paris.

Участникът изпълнител на модалната ситуация може да съвпада с лицето източник на модалността:

I want to go to Paris.

И в двата случая деонтичното модално значение се комбинира със значението свързаност с глаголно лице.

Деонтично модално значение може да бъде изразено и чрез структура с безлично носещо изречение, съдържащо нелична глаголна форма със забранително значение. В този случай задължението не е наложено върху точно определен участник (Чанг 1985):

There must be no smoking! – Пушенето е забранено!

В тези примери английският герундий и българското глаголно съществително изразяват забрана с универсален адресат.

Епистемичните модални значения представят интерпретации на връзката между глаголната ситуация и реалността. Сред епистемичните модални значения важно място има значението условност. В семантичен и в синтактичен план условното изречение представлява слога цялост. В тази цялост реалността на следствието зависи от реалността на условието. Нелични глаголни форми може да бъдат включени в протазиса на условното изречение. Неличните глаголни конструкции в условното изречение са получени в резултат на редуциране или номинализиране на предикативна единица. В условните изречения значението несвързаност с глаголно лице обикновено се комбинира с модалното значение реалност:

To be always running four thousand miles with a petition will in a few years be looked upon as a folly. (T. Paine) – реална модалност

Не нулай! Вратата се отваря при натискането на бутона. – реална модалност

Значението свързаност с глаголно лице, от друга страна, може да се комбинира както с модалното значение нереалност, така и с модалното значение реалност:

Looking upwards, a furze-cutter would have been inclined to continue work. (T. Hardy) – нереална модалност

Поглеждайки напред, човек вижда морето. – реална модалност

Примерите показват, че модалността на условното изречение се тълкува като реална или като нереална само в зависимост от граматическата форма на сказуемото в главното изречение, а не от неличната глаголна структура, изразяваща условието.

Изводи

Типологическата съпоставка на категорията персонална репрезентация в английската и българската нелична глаголна система налага следните изводи:

1. Изразяването на категорията персонална репрезентация е свързано с неличната глаголна система, но семантично категорията е свързана с цялата предикативна структура, в която функционира неличната глаголна форма.

2. Категорията персонална репрезентация не може да бъде демонстрирана чрез формални граматически маркери, тъй като се основава на семантични компоненти от скрит тип.

3. Между категориите персонална репрезентация и модална репрезентация съществуват определени зависимости.

4. Друг тип зависимости съществуват между категорията персонална репрезентация и фактори извън неличната глаголна система:

- залогова характеризираност на изходната глаголна лексема;
- структура на изходното изречение – лично/безлично;
- синтактична функция на неличната глаголна форма;
- тип на носещото изречение – екзистентно, условно, безлично, абсолютна или безсубектна конструкция;
- модално значение на главното изречение в синтактичната структура на условното изречение.

5. Между категориалните форми и категориалното значение на персоналната репрезентация в английската нелична глаголна система съществува отношение 1 : 1. Всяка форма може да изразява както семантичния компонент свързаност с глаголно лице, така и компонента несвързаност с глаголно лице в зависимост от фактори извън неличната глаголна система.

6. Между категориалните форми и категориалното значение на персоналната репрезентация в българската нелична глаголна система съществува отношение 1 : 1. Всички български нелични глаголни форми, образувани от лични глаголи, изразяват компонента свързаност с глаголно лице. Компонентът несвързаност с глаголно лице се проявява в миналите причастия (деятелно и страдателно) и в глаголното съществително, които са образувани от залогово нехарактеризирани производни глаголи с елемент **се** в безлично главно изречение.

Заклучение

Идентифицирането и дефинирането на типологическата категория персонална репрезентация в неличната глаголна система е реализирано в това изследване въз основа на специфичните категории само в две нелични глаголни системи – английската и българската. Дефинирането и анализът на специфичните граматически

категории в други езици биха разширили обхвата на инвариантното семантично поле на вече дефинираната типологическа категория и биха установили нови зависимости между категорията персонална репрезентация и другите граматически категории в неличната глаголна система.

ЛИТЕРАТУРА

- Бархударов 1975:** Бархударов, Л. *Очерки по морфологии современного английского языка*. М.–Л.
- Comrie 1976:** Comrie, B. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge.
- Палмър 1986:** Palmer, F. *Mood and Modality*. Cambridge University Press.
- Пенакова 1990:** Пенакова, Г. Граматически категории в причастната система на съвременния български книжовен език // *Сборник трудове от Юбилейната научна сесия на Съюза на учените*. В. Търново.
- Смирницки 1957:** Смирницкий, А. *Синтаксис английского языка*. Москва.
- Халидей 1985:** Halliday, M. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold Publishers Ltd.
- Чанг 1985:** Chung, A. S. Timberlake. Tense, Aspect and Mood // *Language Typology and Syntactic Description*.